

UDK: 284.1: 284.2: 236.93
Pregledni rad
Pripremljeno: Kolovoz 1999.

KRŠĆANSKA NADA U REFORMACIJI ŠESNAESTOG STOLJEĆA

V. Norskov Olsen

V. Norskov Olsen, profesor crkvene povijesti, i predsjednik sveučilišta Loma Linda. Stekao je slijedeće diplome: Magisterij 1950. na Teološkom seminaru sveučilišta Andrews; na Princeton Theological Seminaru je završio magisterij iz teologije; na Londonskom sveučilištu je doktorirao filozofiju 1966, a doktorat teologije je dobio 1968. na Bazelskom sveučilištu. Autor je dviju knjiga – *The New Testament Logia on Divorce* (1971) i *John Foxe and the Elizabethan Church* (1973), uz brojne članke i kritičke osvrte.

SAŽETAK

Kršćanska nada u Reformaciji šesnaestog stoljeća

Do Reformacije u šesnaestom stoljeću došlo je teološki i vjerski u nemirnom ozračju posljednjih dana. Protestantski reformatori vidjeli su u događajima svog vremena – bilo na vjerskom, političkom ili društvenom području – znakove neposrednog drugog Kristovog dolaska. Snažnom eshatološkom svijesti vidjeli su u povijesnom procesu svog vremena nemire kao obilježja velikog dana suda, kraja svijeta i početka ostvarenja svega prorečenog. Sve više i više postajemo svjesni koliko su eshatološke pretpostavke prožimale intelektualni i vjerski život u Europi u šesnaestom stoljeću i koliko su ljudi svoje doba smatrali apokaliptičkom erom.

Ključne riječi: *Kršćanska-nada; Adventna-nada; Protestantska-reformacija; eshatologija*

Luther i Calvin, dva prva protestantska reformatora, stalno su naglašavali da vjernici trebaju očekivati i pripremati se za drugi Kristov advent. Bili su osvjedočeni da je vrhunac povijesti svijeta ne samo stvaran već i jako blizu. Obnovili su stajalište prvih kršćana o posljednjem danu.

Zato Luther izjavljuje: "Držim da posljednji dan nije daleko." Kršćanin čezne za tim danom. Luther se moli: "Pomozi nam, dragi Gospodine, i ubrzaj dan svog drugog dolaska da bismo se izbacili od ovog zlog svijeta, đavoljeg kraljevstva i strašnih patnji koje trpimo, iznutra od svoje savjesti, a izvana od zlih... da bismo dobili tijela oslobođena svih tjelesnih i duhovnih nevolja i oblikovana kao Tvoje proslavljeno tijelo, dragi Gospodine Isuse Kriste." Tumačeći tekst: "Kao ljudi koji iščekuju blaženo ispunjenje nade, naime, pojavu sjaja velikog Boga, našega Spasitelja, Isusa Krista" (Tit 2,13), Luther ovim riječima savjetuje svoje slušatelje: "Naš život treba biti tako skroman u odnosu na nas same, na bližnje i na Boga, da s pouzdanjem možemo očekivati pojavu našega Gospodina."¹ Zatim je postavio pitanje: "Nije li to najveća utjeha?" Pitanje sugerira pozitivan odgovor.

Calvin kaže da trebamo "čeznuti za Gospodnjim adventom ne samo željom, već ozbiljnim uzdisanjem, kao najnaklonjenijem od svih događaja. On će doći kao Otkupitelj da nas izbavi od strahovitog ponora zla i bijede, i povede u blaženo nasljedstvo Njegova života i slave."² Svjestan da mnogi nemaju tu želju, on savjetuje: "Teško si ga, zato, našoj ludosti, koja tako vlada nama da nikad ozbiljno ne razmišljamo o Kristovu dolasku, kojem bismo trebali posvetiti svu našu pozornost."³ S obzirom na značaj ovog događaja, "Sotona hvata crkvu izravno za vrat kad razara vjeru u Kristov dolazak"⁴

Vjernikova vjera u drugi Kristov advent bila bi poticaj na svetiji život; isto tako bi nada u advent krijepila kršćanina u životnim brigama i teretima, i u njegov život unosila mir i radost. Calvin nam kaže: ako je "nebo naša zemlja, što može biti zemlja nego mjesto progonstva"⁵ na kojem se pripremamo za slavu nebeskog kraljevstva. "Jer Gospodin je odredio da oni koji će na kraju biti krunisani na nebu moraju prije toga voditi rat na zemlji, da ne mogu trijumfirati prije no što savladaju ratne teškoće i izvojuju pobjedu. Drugi je razlog da ovdje na različite načine počinjemo doživljavati predokus božanske dobrotivosti, tako da nam nada i čežnja mogu doći do potpunog izražaja."⁶

Luther je volio rasprave za stolom o svim vidovima doktrine i života. Ovi su razgovori za stolom sačuvani za potomstvo da ih čita i ocjenjuje. Jednom takvom prilikom 1532. tema razgovora bila je posljednji dan. Lutherov odgovor na jedno pitanje glasio je: "Nadam se da ću živjeti do posljednjeg dana." Naravno, ova izjava je zahtijevala objašnjenje i Luther ga je dao: "Posljednji dan je pred vratima. Moj je kalendar istekao; nije mi ništa više poznato iz mog Pisma." Luther se poistovjetio s Noom koji se sukobio s nevjernim svijetom. Godine 1541. primijetio je da je između Adamove smrti i Noina rođenja proteklo 126 godina, a da je isto toliko godina proteklo od Husove smrti.⁷

Calvin nije isticao više ili manje točno vrijeme adventa kao Luther, niti je upao u iskušenje, tako uobičajeno u tom stoljeću, da izračunava apokaliptička vremenska razdoblja. Problem neposrednog adventa riješio je ovim riječima: "Rješenje je lako jer je blizu u odnosu na Boga, za koga je 'jedan dan kao tisuću godina' (2 Pt 3,8) . U međuvremenu Gospodin bi želio da Ga stalno iščekujemo ne određujući Mu neko određeno vrijeme. 'Bdijte', kaže, 'jer ne znate u koji dan dolazi vaš Gospodin' (Mt 24,42)."⁸ Stvarna mu je briga bila "da vjernici budu uvijek pripravn". "Krist je odre-

dio da dan Njegova dolaska bude skriven od nas, da bismo, s obzirom na čekanje, stalno bili budni.⁹ Budući da je posljednje vrijeme Kristovim prvim adventom već počelo, “moramo zapamtiti načelo da od vremena kad se Krist prvi put pojavio vjernima nije preostalo drugo nego da svjesni odgađanja stalno iščekujemo njegov drugi dolazak.”¹⁰ U komentaru na poglavlje o uskrsnuću u 1. Korinćanima 15 Calvin podsjeća čitatelje da “sveti trebaju svakog sata očekivati” drugi advent.¹¹

Kristove propovijedi o znacima Njegova dolaska i kraju svijeta, kako su zapisane u Evanđeljima, u Mateju 24, Marko 13 i Luki 17 i 21, predstavljale su osnovu za rasprave reformatora o ovom predmetu. Kaže Luther: “Ne želim nikoga prisiliti da vjeruje kao ja; niti ću ikome dopustiti da mi odriče pravo vjerovati kako je posljednji dan blizu. Ove Kristove riječi i znaci (Lk 21,25-36) potiču me da vjerujem kako je to istina.”¹²

Kristove riječi: “Ova Radosna vijest o Kraljevstvu propovijedat će se po svemu svijetu, svim narodima za svjedočanstvo, i tada će doći svršetak” (Mt 24,14) ispunile su se u protestantskoj Reformaciji s njenim obnavljanjem evanđelja, a ovo je ispunjenje imalo samo jedno značenje: neposredno približavanje kraja.¹³ Luther piše: “Vjerujem da posljednji dan nije daleko, jer evanđelje sada ulaže posljednje napore.” On uspoređuje propovijedanje evanđelja sa svjetlom koje posebno jasno bukne prije no što će se ugasiti, ili s bolesnikom koji prije same smrti kao da je ozdravio, da bi se zatim ugasio.¹⁴ Premda nijedno doba nije vidjelo toliko znakova na zemlji i na nebu, ništa o blizini kraja nije svjedočilo tako jasno kao sjaj evanđeoskog svjetla. Od apostolskih dana nije bilo takvog svjetla. S povratkom na proučavanje Biblije u njezinim izvornim jezicima evanđelje se propovijedalo gotovo tako čisto kao u vrijeme apostola. Bilo je nesumnjivo čistije nego u vrijeme Augustina i Jeronima.¹⁵

U propovijedanje evanđelja bilo je uključeno upozorenje na posljednji sud jer je Otac odredio Krista da sudi svijetu. Pravi Kristovi propovjednici su nazvani “objavljivačima ili prikazateljima najvišeg suca.”¹⁶ Premda je propovijedanje evanđelja bilo znak kraja, Luther i Calvin nisu vjerovali u obraćenje svekolikog čovječanstva. Naprotiv, većina neće prihvatiti vijest upozorenja. S tim u skladu Calvin kaže: “Zato nema razloga da bi itko trebao očekivati obraćenje cijelog svijeta.”¹⁷ Ovo stanje ravnodušnosti bilo je još jedan znak posljednjih dana, ispunio je Kristovo proročanstvo: “Kao što je bilo u Noino vrijeme, tako će biti za dolaska Sina Čovječjega.” (Mt 24,37) “Zato Krist sada objavljuje da će svijet u posljednje vrijeme biti u stanju bezumne ravnodušnosti, tako da ljudi neće razmišljati ni o čemu osim o sadašnjem životu, a svoje će slučajeve odložiti za dugo vremena, baviti se uobičajenim životnim poslovima kao da će svijet uvijek ustati u istom stanju.”¹⁸

Posljednja faza pred drugi advent zamjetna je ne samo po obnovi evanđelja već i po dolasku Antikrista; obilježena je posljednjom borbom između prave i lažne ili otpale crkve, i kulminirat će drugim Kristovim dolaskom. Imajući pred očima ovu borbu, Luther i drugi reformatori promatrali su povijest i vidjeli pad crkve i razvoj Antikrista koji je postavio svoju stolicu u crkvi u obliku papinstva.

Tijekom olujne 1520. godine Luther je napisao raspravu *O babilonskom ropstvu crkve* koja govori o sedam sakramenata i označava njegov konačni raskid s Rimskom crkvom. U njoj nalazimo sljedeću tvrdnju: “Papinstvo je uistinu babilonsko kraljevstvo, da, sam Antikrist! Jer tko je ‘Čovjek grijeha’ i ‘Sin propasti’ nego onaj koji je svojim učenjima i svojim zakonom povećao grijeh i propast duša u crkvi, dok sjedi u crkvi kao da je Bog? Sve ovo je papinska tiranija ispunila, i više nego ispunila tijekom tolikih stoljeća; ona je ugasila vjeru, zasjenila sakramente i ugnjetavala evanđelje;

a svojim je vlastitim zakonima, koji ne samo što su bezbožni i svetogrđni, već i barbarski i bezumni, zapovijedala i umnožavala svijet bez kraja.”¹⁹

U eshatološkom prizoru Luther je dao značajno mjesto prijetnji koju su predstavljali Turci. Povezao je Turke s papinstvom i bitkom Harmagedona. Papa je kao Antikrist sjeo u Božji hram, dok su Turci kao zvijer iz Otkrivenja progonili Krista izvan crkve. Tako su papinstvo i Turci bili prikazani kao unutarnji i vanjski neprijatelj crkve i postali apokaliptički narod Goga i Magoga. Kad je Luther čuo za navodni sporazum između Turaka i pape, izrazio je mišljenje da svijet više neće dugo postojati. Turci su bili Božja kazna za društvene nepravde i vjersku ravnodušnost njemačkog naroda. Kao što su nekad stradali Židovi i grad Jeruzalem, tako će i Nijemci sada stradati jer će nakon svjetlosti evanđelja doći neposluh kojemu će slijediti posljednji sud. Kristova crkva ostala je sirota mala skupina, dok Antikristovu crkvu čini veliki broj. Gnusoba će ostati do sudnjeg dana; zato se Kristova crkva do Kristova povratka treba čuvati od propadanja.²⁰

Luther se često pozivao na Kristove riječi da će posljednji dani biti kao dani Nioni pred potop. On uopće nije sumnjao da se sadašnje vrijeme može usporediti s Noimim. Neposluh svijeta Božjoj Riječi i nevjerojatno propadanje u svim vidovima života koje je došlo kao prirodna posljedica ravnodušnosti prema evanđelju, bilo je očito. Ono što se ranije događalo prije potopa, prije uništenja Sodome i Gomore, prije babilonskog ropstva i prije razorenja Jeruzalema, sada se događalo u Njemačkoj. Sukob između nevjernog svijeta i Kristovih sljedbenika mogao se riješiti samo drugim Kristovim adventom.²¹

Zato je Luther naglašavao: premda su znaci posljednjih dana “brojni i veliki”, “vrlo će ih malo razumjeti i smatrati znakovima”. Stoga “posljednji dan dolazi tako neočekivano da svijet, premda može vidjeti i čuti znakove posljednjeg dana, ne vjeruje već radije živi u velikoj sigurnosti i smijući se prezira ga riječima: ‘O, ti draga budalo, bojiš se da će se nebesa srušiti i da živimo u posljednji dan?’” S druge strane Luther opisuje prave Kristove sljedbenike kao one koji ove znakove smatraju stvarnim znacima, iako ne znaju ni dana ni časa.²²

Dostignuća Renesanse i humanizma prije Reformacije bila su znatna. Humanističke nauke su cvjetale, uključujući proučavanje hebrejske, grčke, latinske i klasične literature. Oduševljenje za učenje ojačano je novim pronalascima kao su bila Gutenbergova pokretna tiskarska slova. Tijekom Lutherova vremena i kasnije, Kopernik, Tycho Brahe i Johannes Kepler omogućili su čovjeku novi pogled na svemir. Kolumbo, Vasco da Gama i Magelan otvorili su nove vidike svijeta u kojem je čovjek živio.

Luther je tvrdio: “Povijest stoljeća koja su prošla od Kristova rođenja nigdje ne otkrivaju stajanje slično sadašnjem.” Ono se otkriva u građenju i sađenju, jedenju i pijenju. Čini se da je odjeća dostigla krajnju granicu u skupoći, trgovina obuhvaća cijeli svijet, i čovjek je proizveo svakovrsne umjetnosti. Ljudi istražuju “tajne tako da mladić od dvadeset godina danas zna više no što je ranije znalo dvadeset doktora”. Stalno su spominjani pronalasci kao vatreno oružje i druga ratna sredstva. Uvećano znanje jezika koje je omogućilo obnovu evanđelja bilo je poseban znak da je svijetu pruženo pogodno vrijeme. Luther je priznao da mnogo duguje humanističkim studijama. U pismu humanisti Eobanusu Hessusu pisao je da je obnova poznavanja jezika stajala uz Reformaciju kao što je Ivan Krstitelj stajao uz Krista. Sve je to Lutheru pokazivalo da živi u posljednje dane. To su pokazivale i društvene i političke prilike. Istina, uvijek je bilo nemira i meteža među narodima, ali nikad tako snažnih kao u Lutherovo doba.²³

Reformatori su raspravljali i o neobičnim pojavama u prirodi – pomračenju Sunca i Mjeseca, padanju zvijezda, potresima i drugim – koje je Krist pretskazao kao znakove kraja.²⁴ Smatrali su da su se ovi znakovi ispunili u pomrčinama, padanju meteora, potresima, poplavama i drugome što se događalo u njihovo vrijeme.

Prvi Kristov advent je uglavnom bio nepoznat, osim Židovima, ali će Njegov drugi dolazak biti javan i sveopći. On će doći u tjelesnom obliku i svi će Ga vidjeti (Otk 1,7), a nebeske vojske će Ga pratiti. To će biti dan radosti za one koji su Ga očekivali.²⁵

Calvin je izrazio čvrsto osvjedočenje u vezi s drugim Kristovim adventom. “On će sići s neba u vidljivom obliku, na isti način kako su Ga vidjeli da uzlazi, i pokazati se svima, u neopisivoj slavi svog kraljevstva, sjaju besmrtnosti, neograničenoj božanskoj snazi i u pratnji anđela. Zato nam je rečeno da čekamo Otkupitelja kad će onog dana razdvojiti ovce od jaraca, izabranike od okorjelih grešnika i kad nitko ni živ ni mrtav neće izbjeći Njegov sud. Iz svemirskih prostora odjeknut će zvuk trube pozivajući sve na Njegov sud; i one koje će taj dan zateći žive, i one koje je smrt ranije uklonila iz zajednice živih.”²⁶

U jednoj propovijedi o Mateju 25,31-46 gdje je Krist govorio o posljednjem sudu, Luther je živo opisao Kristov drugi dolazak: “On će se vratiti u posljednji dan s velikom silom, slavan u svom veličanstvu, a pratit će ga cjelokupna vojska anđela. Sjest će na oblaku i svi će Ga vidjeti. Nitko se ne može sakriti niti pobjeći; svatko se mora pojaviti pred Njim. Bit će to predivan sud i neiskazana slava sa svim anđelima i s Njim u sredini.”²⁷

Lutherova nada u drugi Kristov dolazak održavana je i među njegovim učenicima i prijateljima. Nikolaus Herman je iskazuje ovako:

“Tvoj dolazak, Gospode, čekamo svi
i osluškujemo zvuk trube.
Dođi, Gospodine Isuse – ne odgađaj,
pomozi crkvi svojoj – bojimo se.”²⁸

U svom velikom proročkom govoru Krist je rekao da ne treba postavljati vrijeme Njegovog drugog dolaska; također je rekao da će se pojaviti lažni kristi. Tijekom kršćanske ere uvijek iznova bi se u judaizmu javljali mesijanski pokreti, određivali datume dolaska Mesije a neke naveli na tvrdnju da su Pomazanik.²⁹ Mesijanska nagađanja, posebno poznata među Židovima šesnaestog stoljeća, nastavljene su i u sedamnaestom stoljeću.

Mesijanizam uglavnom buja u vrijeme nevolja. Krajem petnaestog stoljeća Židovi su istjerani iz Španjolske, Portugala i mnogih njemačkih provincija. U šesnaestom stoljeću bili su predmet žestokog progonstva u Italiji. Mesijansko zanimanje također su poticale i političke i vjerske prilike kao na primjer jačanje turske vlasti u Europi, opadanje papinske vlasti i raskol u kršćanstvu. Abba Hillel Silver spominje trojicu pseudomesija koji su se pojavili u prvoj polovici šesnaestog stoljeća i desetoricu glavnih mesijanskih pretkazivača koji su u istom stoljeću postavili različite datume za Mesijin dolazak.³⁰

Eshatološke misli u šesnaestom stoljeću bile su formulirane u okviru milenijalizma. Reformatori klasičnog protestantskog pokreta zadržali su Augustinovo milenijsko gledište u modificiranom obliku: njihova era, posljednje povijesno razdoblje, kulminirat će u doslovnom Kristovom drugom dolasku, uskrснуću mrtvih, uništenju sadašnjeg svijeta i stvaranju nove Zemlje. Ekstremni radikalni reformatori (tipični primjer je bio Thomas Münzer), kao i oni iz puritanske Engle-

ske sedamnaestog stoljeća, držali su se premilenijske hilijastičke ideje da će Krist vladati na Zemlji tisuću godina preko duhovnog kraljevstva svojih svetih. Ova će slavna Kristova vladavina prethoditi vječnom kraljevstvu. Prema njemu peto Danielovo kraljevstvo će se ostvariti tek u zlatnom dobu, a ne kako je to Augustin zamišljao, u kršćanskoj crkvi.

Protivljenje ovom posljednjem gledištu natjeralo je radikale da se odvoje od *corpus Christianum* još od Konstantinova vremena. U svojim milenijalnim gledištima smatrali su da su u potpunom skladu s apostolskim i prije-nicenskim ocima. Smatrajući se Božjim izabranim sredstvom da navijeste novo milenijsko doba, radikali svoju zadaću nisu smatrali reformacijom, već obnovom onoga što su smatrali apostolskim kršćanstvom. S obzirom na svoje različite eshatološke koncepte, autoritativni i radikalni reformatori shvatili su da među njima postoji ponor kojega ni jedni ni drugi nisu mogli premostiti. Eshatologija radikala odredila je njihov odnos prema državi i autoritativnoj crkvi, kao i njihove soteriološke poglede.

Ova dva osnovna shvaćanja milenija, s varijacijama, odražavaju različita eshatološka gledišta tijekom razdoblja koje proučavam. Tu nalazimo i korijen protestantskog određivanja vremena adventa. Ovo ilustriraju engleski tumači.

Časni Beda (673?–735.), otac engleske historiografije, utemeljio je Augustinovu filozofiju povijesti.³¹ Na isti način je i Toma Akvinski (1225?–1274.), “anđeoski doktor” latinske crkve, nastao s Augustinovom historiografijom kao ortodoksnom verzijom. Istodobno je tvrdio da “tisuću dvijesto i šezdeset dana spomenutih u Apokalipsi... označavaju sve vrijeme tijekom kojega crkva strada, a ne neki određeni broj godina”.³² Ovo je bez sumnje kritika periodizacije crkvene povijesti Joachima iz Flore.

U svojoj knjizi *The Last Age of the Church* (1356.) John Wycliff (1329?–1384.) je izrazio uvjerenje da je sadašnje doba posljednje.³³ Dvije rasprave lolarada u četrnaestom stoljeću, *The Praier and Complaynte of the Ploweman Unto Christe*³⁴ i *Laterne of Ligth*,³⁵ govore o borbi s papinstvom koje je za njih bilo Antikrist, ističući da će ova borba dostići vrhunac u drugom Kristom dolasku i posljednjem sudu.

William Tyndale (1492.–1536.), s kojim je počela engleska protestantska historiografija, vjerovao je da se kreću prema drugom Kristovom dolasku, doslovnom uskrснуću i vječnom kraljevstvu. S Lutherom je vjerovao da je izvorni papinski otpad otpočeo oko 600. godine, nekako u vrijeme Bonifacija III i imperatora Foke. Tyndale je postupno razvio temu o velikoj borbi između Krista i Sotone u trima djelima: *The Parable of the Wicked Mammon*, *The Obedience of a Christian Man* i *The Practice of Prelates*, dok nije uz pomoć biblijskih apokaliptičkih slika papinstvo jasno označio kao Antikrista. U Tyndaleovoj su interpretaciji engleske povijesti posebno značajni neki elementi. U srednjovjekovnoj Engleskoj nadbiskupi Canterburyja, od Anselma i Becketa do kardinala Thomasa Wolseya, bili su dio međunarodne zavjere koju je predvodio Antikrist prurušen u papu, s ciljem da se engleske kraljeve učini poslušnim slugama. Tijekom tog razdoblja izvorno kršćanstvo, u Engleskoj zasađeno vrlo rano u kršćanskoj eri, postupno se iskvarilo. Unatoč Antikristovih snaga, Bog je stalno slao “proroke” da kore i upozoravaju narod, i da ga vraćaju Svetom pismu kao pravom temelju istine. Pouka koja se mogla izvući iz rata između izabranika i otpale crkve bila je da Božji izabranici prije konačne pobjede pravog evanđelja mogu očekivati nemilosrdno progonoštvo. Ovdje je u začetku protestantiziranje engleske povijesti.

Upravo su u okviru Tyndaleova pogleda na englesku crkvenu povijest, ljudi kao što su bili Robert Barnes, Nicholas Ridley, Hugh Latimer, John Philpot, John Bradford, John Hooper i Thomas Cranmer, propovijedali, pisali i čak podnijeli mučeničku smrt.

John Bale (1495.–1563.) u svom glavnom djelu *The Image of Both Churches* povijesno prikazuje borbu između prave i lažne crkve koja kulminira u drugom Kristovom dolasku.³⁶ Da je dobro poznao tumače Apokalipse očito je iz njegova nabiranja tumača od Justina Mučenika i Ireneja do Luthera i Calvina.³⁷

Glavni pomaci u promjenama tumačenja milenija i s njim povezanih apokaliptičkih razdoblja i slika, s odgovarajućim promjenama u eshatologiji, mogu se naći u djelima John Balea, John Foxea, John Napiera i Thomasa Brightmana.

John Foxe (1516.–1587.) je najpoznatiji po svom znamenitom djelu *Acts and Monuments*, obično nazvanim *The Book of Martyrs*, ali je na latinskom napisao i tumačenje prvih sedamanaest poglavlja Apokalipse.³⁸ On nadmašuje sve Engleze koji su pridonijeli stavljanju engleske povijesti u protestantski okvir.³⁹

Mjerodavni reformatori su nastojali utvrditi vjerodostojnost protestantske reformacije u okviru protestantskog gledišta na crkvenu povijest. Budući da su Augustinov milenijski pogled modificirali s Kristovom i Pavlovom eshatologijom, smatrali su protestantsku obnovu evanđelja, nasuprot Antikristovom učenju, znakom kraja. Ne samo njihov stvarni odnos prema državi već i njihov pristup povijesti dao im je pravo da se nazovu mjerodavnim reformatorima. Konstantin i kasniji imperatori koji su podupirali crkvu, prema njihovu gledištu, bili su s dobrim razlogom nazvani kršćanskim imperatorima.

Rim je postao Antikrist jer je uzurpirao vlast kršćanskih imperatora, ali je Reformacija nastojala vratiti pobožnim knezovima njihovu raniju kršćansku odgovornost i vlast, koju na pozitivan način trebaju koristiti za napredak evangeličke crkve. Da neki pobožni vladar postane drugi Jošija ili Konstantin, bio je nužni dio borbe protiv Antikrista. Na primjer, Luther i drugi su Friedricha Mudrog smatrali eshatološkim vladarom,⁴⁰ a sam Wittenber je izabran da bude Božji izabrani grad kao što je to bio nekad Jeruzalem. No nacionalna samosvijest, do koje je došlo zahvaljujući vjerskoj vladavini pobožnog kneza, stavljena je u okvir eshatološkog pogleda na kraj i nije obuhvaćala ni hilijastičke ideje prve crkve ni milenijsko gledište radikalnih reformatora i puritanaca u godinama građanskog rata.

Djelo Johna Foxea *Acts and Monuments* napisano je u ozračju posljednjih dana i Foxe je, zajedno s reformatorima uopće, imao na umu jednosmjerno kretanje povijesti prema drugom Kristovom adventu. John Sleidan piše da se vjernici “ne trebaju obeshrabriti, već čekati na izbavljenje Kristova dolaska, do kojeg će doći ubrzo nakon ovih nevolja”.⁴¹ Tekst iz Otkrivenja 14,14: “Potom sam imao ovo viđenje: Bijel oblak i na oblaku opazih nekoga slična Sinu Čovječjemu... s ostrim srpom u ruci” Bale tumači: “Ovaj je srp primio od vječnoga Oca u vrijeme kad Mu je predao opći sud. Na osnovu ovog viđenja propovjednici u ovo posljednje vrijeme crkve trebaju marljivo upozoravati narod posljedka da će Krist ponovo doći suditi žive i mrtve, kako je to u njegovom kredo ili vjerovanju.” Bale također piše da “je došlo vrijeme žetve: jer mi smo oni na koje je došao kraj svijeta”.⁴²

Kao mjerodavni reformatori, Bale i Foxe su veliku važnost pripisivali vladajućem vladaru i iskazivali veliku nadu za svoju zemlju i Reformaciju; međutim, advent je na obzorju bio stalno

prisutan. John Jewel, koji je nesumnjivo čuo stotine propovijedi što ih je Bullinger iznio o Apokalipsi,⁴³ izrazio je apokaliptička gledišta kasnije u svom tumačenju dviju Pavlovih poslanica Solunjanima.⁴⁴ Jewel zastupa apokaliptičku ideju kako se može očekivati da će dolazak Mesije biti "kao grom iz vedra neba". Vjernici trebaju biti "spremni, i bdjeti, i moliti, da bismo se mogli podignuti na oblacima u susret svom Otkupitelju". On kaže: "Vi trebate biti odneseni na oblacima u susret Gospodinu" i naglašava: "Mi koji ćemo sve to vidjeti i sami ćemo biti odneseni."⁴⁵

Stajalište Johna Bradforda prema Engleskoj podsjeća na stajalište Johna Aynmlera, kako to citira William Haller;⁴⁶ kad je Bradford rekao da "nikad ranije ljudi nisu imali niti imaju takvog razloga i tako veliku priliku... da budu zahvalni, kao mi"⁴⁷ U meditaciji "On the Coming of Christ to Judgment" i raspravi "Meditation on the Kingdom of Christ" on govori o ideji "Mesije koji će doći iznenada".⁴⁸

Thomas Becon naziva Englesku crkvu "slavnom crkvom" i uspoređuje je s "oku ugodnim i dobrim vinogradom" kojega je Bog zasadio "u području Engleske". Osim toga, Bog ga "orezuje na najbolji način".⁴⁹ Becon se uz to poziva na apokaliptičku literaturu kao što su Danielova knjiga, Otkrivenje i 2. Solunjanima.⁵⁰ O Kristovom adventu piše da "ne znamo dan ni čas; ali možemo jasno vidjeti da nije daleko".⁵¹

U jednoj svojoj propovijedi Edwin Sandys govori o "Božjem milosrđu prema Engleskoj crkvi" i između ostalih blagoslova spominje da je Bog "nama dao Mojsiju našeg vladara, razboritu i blagu vlast koja ne teži za osvetom, već se posvećuje materinstvu nad narodom".⁵² On također preporuča prelijepu molitvu za kraljicu, uspoređujući Božju pomoć Engleskoj s izbavljenjem naroda iz Egipta.⁵³ Međutim, u drugim propovijedima Sandys naglašava kako "sve pokazuje da je kraj svemu blizu".⁵⁴

Ove izjave Bradforda, Becona i Sandysa predstavljaju kombinaciju ideje nacionalne crkve ili kršćanskog komonvelta s idejom Mesije koji će uskoro doći na nebeskim oblacima. Tako je činio i Foxe. Znakovito je što je tvrdio da je jedna od grešaka papista bila što nisu željeli "da Gospodin dođe na oblacima".⁵⁵

Foxe je slijedio uobičajenu srednjovjekovnu ideju kad je vezanje Sotone i početak tisućugodišnjeg razdoblja računao od Kristova rođenja. Međutim, kasnije i tipičnije Foxeovo gledište bilo je da je to razdoblje teklo od Konstantina do Wycliffea, ili točnije rečeno, od 324. do 1324. godine. Kad je izvršio ovu promjenu, Foxe je formulirao potpuno novu periodizaciju crkvene povijesti. Do ovog gledišta Foxe je došao proučavajući progonstvo prve crkve u svjetlosti Otkrivenja, posebno poglavlja 11, 12 i 13.⁵⁶ U ovim je poglavljima spomenuto više vremenskih odsjeka vezanih uz progonstvo. Ova su razdoblja označena s 1260 dana, tri i pol dana, vrijeme, vremena i pol vremena te četrdeset i dva mjeseca. Prema Foxeu svi se ovi brojevi odnose na isto razdoblje, no problem s kojim se suočio bio je "sve ovo računanje svodi se samo na tri i pol godine što nije ni blizu dužini ovih progona koja su trajala tri stotine godina".⁵⁷

Pri proučavanju ovog teškog problema jedan mu se glas javio: "Bezumniče, računaj ove mjesece po subotama, kao što se sedmice u Danielu računaju kao subote".⁵⁸ Kad je četrdeset i dva mjeseca pomnožio sa sedam, dobio je 294 dana. Računajući svaki dan za godinu, imao je 294 godina što bi moglo predstavljati dužinu progona u prvoj crkvi. Foxe je ovo razdoblje računao od 30. do 324. godine. Ovim računanjem Foxe je ustanovio nekoliko značajnih točaka: (1) važnost Konstantina kao kršćanskog imperatora; (2) prestanak desetorih progona prve crkve u Kon-

stantinovo vrijeme; (3) tisućugodišnje razdoblje od Konstantina do Wycliffea (324.–1324.); (4) oko 1324. oslobađanje Sotone propadanjem papinstva koje se razvijalo tijekom proteklih stoljeća; (5) novo, tri stotina godina dugo razdoblje desetorih progonstava od vremena kad je Wycliffe počeo propovijedati evanđelje i (6) vremensko računanje koje je odredilo Gospodnji dolazak na kraju drugog razdoblja od 294 godina. Stvarni datum odredio je za 1586. godinu, ali je rekao: “Gospodin zna hoće li se to razdoblje skratiti radi izabranih.”⁵⁹ Drugom prigodom piše da se čini kako ovo razdoblje “ostavlja još samo osam godina.”⁶⁰ I proučavanje različitih simbola u Otkrivenju osvjedočilo ga je da Gospodnji dolazak mogu očekivati u to vrijeme.

U svojim završnim primjedbama o sedmoj trubi, Foxe ponovo stavlja u središte blizinu drugog adventa kad piše: “Ova sedma truba očito nije jako udaljena kad će čudesnim preokretom događaja i vremena prošlo ostarjeti, a biti uspostavljeno sve novo, novo nebo i nova zemlja.”⁶¹ Kao sedma truba, i sedma čaša⁶² opisuje posljednje događaje i ukazuje na vrijeme “velikog dana suda, koji će učiniti kraj svim stvarima i svim vremenima.”⁶³

Bez obzira kakvu poruku Foxe prenosi u svojim tumačenjima različitih slika iz Otkrivenja, njegova su objašnjenja uvijek pisana u napetom ozračju posljednjih dana. Isti je slučaj u djelu *Acts and Monuments* u kojem Foxe uspoređuje svjetovne s Kristovim vojnicima. Govoreći o ovim drugima, Foxe kaže: “Ukratko rečeno, oni pokazuju svijetu što je prava moralna čvrstima i kako se pobjeđuje, što nije u čovjekovoj moći, već u nadi budućeg uskrsnuća, a koje je, uvjeren sam, blizu.”⁶⁴ U uvodnom odsjeku svog pisma “To the True and Faithful Congregation of Christes Vniuersal Church”, Foxe želi “obilje svakog mira i smirenosti, uz brzi dolazak Krista Zaručnika, da učini kraj svakoj smrtnoj bijedi.”⁶⁵ Slika dvojice svjedoka iz Otkrivenja 11 prikazuje uskrsnuće evanđelja, što za Foxa znači neposrednu blizinu kraja.⁶⁶

John Foxeu je slijedio John Napier (1550.–1517.), poznati škotski matematičar i iskreni sljedbenik protestantizma, koji je tisućugodišnje razdoblje isto tako započeo prestankom progona u Konstantinovo vrijeme.⁶⁷ Međutim, u njihovim su gledištima na crkvenu povijest postojale neke temeljne razlike. Za Foxea tisuću godina značilo je razdoblje u kojem nema većeg progona crkve. Smatrao je stanje vidljive crkve na početku ovog razdoblja odličnim, u sljedećih sedam stoljeća podnošljivim, ali su pri kraju tog razdoblja postale vidljive protukršćanske snage. Za Napiera, s druge strane, tisuću godina pokrivalo je na samom početku vrijeme otpada u vidljivoj crkvi, a vezanje Sotone značilo je da je bio spriječen isprovocirati sveopće ratove. Prema ovome, odvezivanje Sotone ispunilo se ratovima koje je oko 1300. započeo Osman I.⁶⁸

Kao Foxe i Napier vidi vrlo usku povezanost između 1260 dana iz 12. poglavlja Otkrivenja i tisuću godina u 20. poglavlju.⁶⁹ Ali i ovdje primjena pokazuje Napierovo drukčije shvaćanje vidljive crkve od Konstantinova vremena. U svom tumačenju Otkrivenja Napier postavlja trideset i šest temeljnih postavki. Prema prvoj “u proročkom nizanju dana, tjedana, mjeseci i godina, običan proročki dan uzima se za godinu.”⁷⁰ Prema tome, 1260 dana predstavljaju 1260 doslovnih godina. Po Napierovom računanju ovih je 1260 godina počelo oko 300.⁷¹ i pokriva vladavinu Antikrista.

Napier piše “da je između godine Kristove 300. i 316. otpočela Antikristova i papinska vladavina, vladajući univerzalno i bez osporavanja 1260 godina; tako je (kako je rečeno) oko Božje godine 1560. počelo njihovo prvo javno opadanje i otvoreno nezadovoljstvo protiv njihove vladavine, koja je sve više i više izazivala zabunu.”⁷² Tijekom tih godina “cijela je vanjska vidljiva crkva

ležala potpuno kao mrtva, iskvarena papističkim zabludama, i nije bila podizana niti oživljena djelom života, nego tek godine Gospodnje, tisuću tristote⁷³. Tijekom tih godina samo je nevidljiva crkva bila prava crkva.⁷⁴

Tako se Napier usprotivio gledištu o zlatnoj eri Konstantinove crkve, što su ga zastupali Foxe i mjerodavni reformatori. Međutim, još uvijek je zastupao modificirano Augustinovo gledište milenija, vjerujući da je era u kojoj je živio bila posljednja. Odredio je niz datuma manipulirajući s apokaliptičkim brojevima. Tisuću dvjesto i šezdeset godina završilo je 1576., a druga apokaliptička razdoblja završila su redom, 1541., 1590., 1639., 1688. te posljednje 1786. Na osnovi uvjerenja da će Bog skratiti vrijeme radi izabranih, očekivao je da će posljednji sud doći negdje između 1688. i 1700.⁷⁵

Na kraju razdoblja elizabetanske vladavine zastupana je premilenijska ideja. Prema njoj treba zamijetiti da je Napier zajedno s reformatorima vjerovao u drugi Kristov advent koji će donijeti posljednji sud, uskrsnuće, drugu i vječnu smrt.⁷⁶ Opis Novog Jeruzalema u Otkrivenju 21 odnosi se na vječno nebesko kraljevstvo; zato govori protiv sekte "čilijasta ili milenijasta koji su mislili da će naša vladavina s Kristom biti na Zemlji, i to privremena."⁷⁷ Zamijetimo da Napierovo tumačenje Otkrivenja "zaokuplja značajno mjesto u škotskoj crkvenoj povijesti, jer je najranije škotsko djelo tumačenja Pisma."⁷⁸

Napierov koncept crkve dalje je razvio Thomas Brightman (1562.–1607.), puritanski znanstvenik i jedan od osnivača engleskog prezbiterijanizma. Kao Foxe i Napier, Brightman je za tisuću godina tvrdio da obuhvaćaju vrijeme od Konstantina do Wycliffa.⁷⁹ Da je Sotona bio vezan tijekom tog razdoblja značilo je da je "stvorena takva vlast, koja neprijateljima nije dopustila da dominiraju i tiraniziraju u crkvi i samu crkvu kako su to bili navikli činiti u prošlim vremenima."⁸⁰ Međutim, Brightman je također naglasio da je Antikrist vladao tijekom tisuću godina,⁸¹ s obzirom da je ovo razdoblje otpočelo istovremeno kao i 1260 godina.⁸² Tako su Brightman i Napier bili jedinstveni u primjeni 1260 godina, ali su se razlikovali od Foxea.

U ocjeni uloge koju je Konstantin izvršio u povijesti crkve, kako to vide Foxe, Napier i Brightman, moramo razlikovati dvoje: značaj Konstantina u određeno vrijeme u povijesti, a zatim položaj crkve od Konstantinova vremena. Foxe hvali Konstantina a i vidljivu crkvu koja je postojala nekoliko stoljeća nakon Konstantina. Napier i Brightman također hvale Konstantina, premda ne tako žarkim riječima, ali ne prihvaćaju drugo.

Unatoč ove posebne uloge prorečene i ostvarene u Konstantinu, prema Brightmanu, Antikrista, "čija zvijer je rimski papa koji se pojavio zajedno s Konstantinom, nicejski je koncil proglasio velikim "83 i tisuću godina " je crkva od Konstantina prebivala na najtanovitijim mjestima, bila zajedno s Kristom, ali za svijet nije bila ni velika ni poznata. Kad je završilo tih tisuću godina, Wycliffe je navijestio evanđelje svijetu."⁸⁴ Čini se da Napier i Brightman govore da je Konstantin, dajući crkvi mir, ispunio Bogom danu ulogu, no vidljiva je crkva postala sjedištem Antikrista. Iz tog razloga, premda je kraljica Elizabeta odigrala Bogom danu ulogu u Reformaciji, njezina crkva još uvijek može postati prijestolje Antikrista.

U tome se Brightman slaže s Napierom, ali ide velikim korak dalje od Foxea vršeći dvostruku primjenu tisućugodišnjeg razdoblja. Brightman piše: "I vladat će s njim tisuću godina. Ovih tisuću godina počinje tamo gdje su prethodne završile, odnosno 1300. godine; time je obećano da će istina trajati tisuću godina, od njezine obnova (o kojoj smo govorili) u ovim našim narodima Europe kojima je pripalo to prvo uskrsnuće."⁸⁵

Duhovno shvaćeno, doći će drugo "prvo uskrsnuće", i u usporedbi s prvim Konstantinovima vremenom bit će veće jer Krist će vladati "slavno na zemlji, službom svojih slugu, tako da će svojoj crkvi ukazati najveću moguću čast, iznad svake vlasti".⁸⁶ Sveti Grad i nova Zemlja u Otkrivenju (pogl. 21 i 22) su simboli koji opisuju novu milenijsku crkvu kojoj će se Židovi pridružiti; tako će Jeruzalem "biti zapečaćen na zemlji".⁸⁷

S obzirom na milenij vidjeli smo u spisima Balea, Foxea, Napiera i Brightmana evoluciju. Bale, a isprva i Foxe, držali su se Augustinova koncepta, ali ga je Foxe modificirao računajući početak od Konstantina i dajući razdoblju određenu brojnu vrijednost. Napier se držao Foxeovog tumačenja, uključujući i značaj Konstantina, ali je u biskupu Silvestru vidio začetak Antikrista (budući da je bio član Kirk of Scotland, škotske crkve, i jedan od edinburških komisionara za opću skupštinu 1588., a 1593. imenovan jednim od članova odbora zaduženih za očuvanje sigurnosti Kirka, Napier je zastupao prezbiterijanski oblik upravljanja crkvom) i zato je odredio početak 1260 godina u isto vrijeme kao i početak milenija. Međutim, držao se Augustinove ideje o posljednjem dobu.

Brightman, jedan od otaca engleskog prezbiterijanizma, zadržao je Napierovo gledište o razdobljima 1000 i 1260 godina; tako su obojica reagirali na Foxeovo gledište o Konstantinovo crkvi. Iz podataka o sukobu Whitgift i Cartwright (episkopalni nasuprot prezbiterijanskog sustava) jasno je da je Brightman zastupao ovaj drugi.⁸⁸ Kad je Foxe hvalio Konstantina i Elizabetu, to je činio kao mjerodavni reformator, ali kad je Brightman činio to isto u sedamnaestom stoljeću, onda je to bilo u okviru onog što je postalo apokaliptičkim očekivanjima milenija kao novog doba na zemlji. Postojao je, dakle, veliki jaz između Foxea i Brightmana, i nije prvi nego drugi bio predak apokaliptičkih nada 1640-tih.

Joseph Mead ili Mede (1586.–1638.) potpuno se odvojio od Foxeove tradicije i vezna je karika između Brightmana i premilenijanizma sedamnaestog stoljeća. Njegovo djelo *Clavis Apolyptica* izašlo je prvi put 1627. i ponovno 1632. Tako pripada sedamnaestom stoljeću.

Spomenuli smo radikalne reformatore pa trebamo ukazati na neke posebne značajke njihove eshatologije. Povjesničari su u prošlosti govorili samo o Reformaciji koju su pokrenuli protestantski reformatori, i o protivljenju rimokatolika u protureformaciji. Sada je poznat treći jednako važan pokret, a to je radikalna Reformacija. Za njezine vođe kažemo da su radikalni reformatori.

Michael Servetus, kojeg je zbog njegovih gledišta protiv Trojstva 1553. uhitila i na smrt osudila gradska skupština u Ženevi prema uputama Calvina i uz odobrenje većine drugih reformatora, u primjeni razdoblja od 1260 dana iz Otkrivenja 12 primjer je smjera koji održava gledište radikala o padu crkve.⁸⁹

Servetusovo naglavnije teološko djelo je *Christianismi Restitutia*, u kojem tvrdi da je obnovitelj kršćanstva, nesumnjivo nasuprot *Calvinovih Institutes of Christian Religion*. Kao Joachim iz Flore smatrao je da 1260 dana čine isto toliko godina, ali da pokrivaju razdoblje u kojem Božju crkvu ne treba tražiti u *corpus Christianum* već izvan njega. Ovo razdoblje počinje s Kostantinom i Nicejskim koncilom. Vjerovalo se da je u to vrijeme prihvaćena doktrina o Trojstvu i krštavanju male djece i da su se crkva i država sjedinile, što je dovelo da uspostave papinstva pod papom Silvestrom. Stoga se doba Antikrista računalo od 325. do 1585., s tim da je ova godina postala eshatološkim trenutkom; zato se moglo očekivati da će radikali smatrati da protestantske većinske crkve pripadaju protukršćanskom svijetu.

S tim u vezi treba primijetiti da po svemu sudeći postoji veza između apokaliptičke periodizacije radikala i sklonosti prema Arijevim idejama. Prateća filozofija bila je da zbog pada crkve, do kojeg je došlo u vrijeme Konstantina, doktrina o Trojstvu koju je zastupala otpala crkva, mora biti heretička. Njihov apokaliptičko gledište o padu crkva na taj je način sudjelovalo u oblikovanju teologije koja se protivila ideji Trojstva. U Engleskoj je znakovita značajka radikalne Reformacije "bila tijesna međusobna povezanost libertinizma, anti-trinitarijanizma, anabaptizma melchioritske struje i spiritualizma".⁹⁰ Foxeovi zapisi o javnom saslušavanju anabaptista i njegove osobne molbe i razgovori s njima pokazuju da nisu bili u stanju prikazati i potkrijepiti ortodoksno gledište o Kristovom utjelovljenju i Njegovoj naravi. Ova je pojava bila često prisutna u ekstremnim apokaliptičkim pokretima, od kojih je današnja sekta Jehovinih svjedoka tipičan primjer.

Budući da se približio kraj 1260 godina, približio se i kraj Antikristove vladavine. Joachimov koncept o trećem dobu Svetog Duha na kraju 1260 godina gotovo je zaboravljen. Prema Georgu H. Williamsu, za vođe radikala kakvi su bili David Joris, Anthony Pocquet i William Postel, treće doba je otpočelo njihovim obraćenjem i novorođenjem.⁹¹ Osim toga, već je sredinom drugog stoljeća Montana reagirao protiv formalizma crkve, proglašavajući se oruđem u rukama Svetog Duha za ustoličenje Njegovog novog doba. Radikali su se pozivali i na Tertulijana kao čovjeka koji se pridružio montanistima. Sukladno tome pojavilo se apokaliptičko iščekivanje Svetog Duha u vezi s posljednjom fazom velike borbe između Krista i Sotone – ili izabranika i Antikrista – i uvođenje u novo milenijsko doba.

Jedan od prvih ekspanenata čilijazma bio je Thomas Münzer koji se sukobio s Lutherom i Melanchthonom. Kao luteranski propovjednik u mjestu Zwickau 1520., zahtijevao je ekstremne vjerske i društvene reforme. U tome se povezao s takozvanim prorocima iz Zwickaua koji su vjerovali u milenij i izravno osobno otkrivenje putem viđenja i snova. Zatim ga nalazimo u Češkoj, gdje je 1521. njegov praški *Manifesto* zastupao hilijazam koji je opravdavao nasilje izabranika. Vratio se u Njemačku, ali su ga istjerali iz raznih mjesta u kojima se nastojao smjestiti. Pridružio se seljačkom ustanku u kojem je 1525. uhvaćen i smaknut.

Klasični primjer hilijazma bio je pokušaj da se grad Münster pretvori u Novi Jeruzalem iz Apokalipse. Da bismo bolje razumjeli ovaj događaj moramo početi s Melchiorom Hofmannom (1496?-?1544.). On je 1520-tih bio luteranski propovjednik laik u Livoniji (Latvija i Estonija), Švedskoj i Danskoj. Tijekom tih godina razvio je eshatološke ideje i propovijedao približavanje kraja svijeta. U Strassburg je došao 1529. pa se 1530. pridružio anabaptistima. Zbog svojih gledišta o krštenju i eshatologiji morao je pobjeći iz grada i tri godine je uspješno djelovao kao apostol anabaptizma u Friziji i Nizozemskoj. Vratio se u Strassburg za koji je vjerovao da će biti Novi Jeruzalem, ali je uhićen i doživotno utamničen. Njegovi sljedbenici postali su poznati kao melchioriti.

Melchioritski vođa John Matthijs koji je služio u Amsterdamu, rukopoložio je skupinu apostola, među njima i Johann iz Leidena. Ovaj je 1533. posjetio Münster i ustanovio da je Bernhard Rothmann, luteranski pastor velike crkve sv. Lamberta, javno izrazio sumnju u krštavanje dojenčadi. Sljedeće godine kršten je kao jedan od apostola koje je John Matthijs rukopoložio. U samo tjedan dana on i njegovi pomoćnici krstili su 1400 građana Münstera.⁹²

Melchioriti su iz svih dijelova Nizozemske i Zeelanda krenuli u Münster, u pokretu koji se smatrao masovnim.⁹³ Među hodočasnici su bili John Matthijs i Johann iz Leidena. Ovaj drugi je preuzeo upravu nad gradom i bio proglašen kraljem. Tvrdili su da je Bog odbacio Strassburg,

a izabrao Münster kao Novi Jeruzalem. Gospodarenje gradom trajalo je tek nešto malo više od godine dana. Nada u ostvarenje apokaliptičke utopije došla je kraju kad je vojska 25. lipnja 1535. osvojila grad.

Postoji jasno određena paralela između ekstremnog ante-nicejskog hilijazma i reakcije post-nicenskih otaca i apokaliptičizma Thomasa Münzera, proroka iz Zwickaua, melchiorita i događaja u Münsteru te protivljenja protestantskih reformatora. I Luther i Calvin su odbacili zabludu hilijazma. Augzburška konfesija 1530. osuđuje one "koji siju židovska mišljenja da će prije uskrsnuća mrtvih pobožni ljudi vladati kraljevstvom svijeta, da će zli biti svuda potisnuti, da će samo sveti, pobožni, imati svjetsko kraljevstvo i da će istrijebiti sve bezbožnike"⁹⁴

Protivljenje protestantskih reformatora posljedicama ekstremnog hilijazma je razumljivo. No s obzirom na činjenicu da se većina radikala protivila krštenju dojenčadi, crkvi provjesničari u prošlosti na nesreću su cijeli anabaptistički pokret označili revolucionarnim pa su tako učinili najveću nepravdu pokretu u cjelini. Kao što smo već primijetili, ova slika se promijenila. Premda su anabaptisti iz šesnaestog stoljeća svrstani u radikalnu Reformaciju, sada je očito, kad govorimo o eshatologiji među njima, da moramo razlikovati između onih koji su zastupali ekstremne hilijastičke poglede i kako smo to vidjeli silom ih nastojali ostvariti, i onih koji su zastupali miroljubivu eshatologiju.⁹⁵

Menno Simons (1496.–1561.), reformirani pariški svećenik u Friziji, koji je postao anabaptist, učinio je mnogo na konsolidaciji i ozdravljenju anabaptističkog pokreta nakon katastrofe u Münsteru. Imamo sreću što postoje svi njegovi spisi.⁹⁶ Napisao je pamflet *The Blasphemy of John of Leiden*, 1535. godine, u kojem kaže:

"I tako treba jasno razumjeti da babilonsku bludnicu neće uništiti kršćani; dakle kršćani ne trebaju istrebljivati. Može se pojaviti neki Teuda i izazvati nemir, ali neće uspjeti. Može ustati neki Juda Galilejac i stvoriti metež, ali će propasti i svi njegovi sljedbenici će propasti i raspršiti se. Neka se stoga svatko čuva i pažljivo sluša Sveto pismo pa će vidjeti da će sam Gospodin pri svome dolasku uništiti i kazniti sve svoje neprijatelje koji Mu se ne pokoravaju... Ovo Pismo jasno svjedoči da prvo mora ponovo doći Gospodin Krist prije nego što Njegovi neprijatelji budu kažnjeni. A kako će Krist ponovo doći to On sam svjedoči kad kaže: Sin Čovječji ima doći u slavi Oca svoga, u pratnji anđela, te će tada platiti svakomu prema djelima njegovim. I ponovo: Jer će dolazak Sina Čovječjega biti sličan munji što sjevne na istoku i rasvijetli sve do zapada... I tada će se pojaviti znak Sina Čovječjega na nebu. I tada će proplakati sva plemena zemlje. I ugledat će Sina Čovječjega gdje dolazi na oblacima nebeskim s velikom moći i slavom. I dva anđela su posvjedočila kako će Krist ponovo doći riječima: Galilejci, zašto stojite i gledate u nebo? Ovaj isti Isus koji je uznesen na nebo između vas opet će se vratiti isto onako kako ste ga vidjeli da odlazi na nebo."⁹⁷

U raspravi *The Foundation of Christian Doctrine*, 1539. godine, on se osvrće na Johanna iz Leidena ovim riječima: "I ako se itko proglasi kraljem u Kristovom kraljevstvu i području vladavine kao što je to učinio Johann iz Leidena u Münsteru, on kao ni Adonija neće proći nekažnjeno, jer pravi Salomon, sam Krist Isus, mora imati to kraljevstvo i vječno sjediti na Davidovu prijestolju."⁹⁸

Premda je mala skupina izrazila nadu da će Krist 1538. doći u Münster, a druga da će anabaptisti do 1540. ponovno osvojiti Münster, hilijazam među anabaptistima do 1540. je potpuno nestao. Vidjeli smo da je Menno Simon odbacio hilijazam pa menonitska priznanja vjere objavljena u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću ne spominju hilijazam. Vođe švicarskih, nizozemskih

i njemačkih anabaptističkih crkava su iza sebe ostavili mnoštvo djela, ali kako to John C. Wenger tvrdi, "nijedan od njih ne pokazuje hilijastičke ideje". On dodaje da su "sve glavnije vođe zastupale poglede koje bismo danas nazvali amilenijalnima (nemilenijalnima)".⁹⁹

Kako je prolazilo šesnaesto stoljeće, prema riječima Roberta Friedmanna protestantska teologija je "napustila ideju o drugom Kristovom dolasku, koncentrirajući se isključivo na osobnu sigurnost spasenja (*Heils-gewissheit*). U kasnoj luteranskoj i post-luteranskoj teologiji jednostavno nije bilo mjesta za razumnu eshatologiju. Jedino mjesto gdje su takve ideje ostale živjeti i imale legitimnu funkciju bilo je po strani Reformacije ili, kako to danas kažemo, u radikalnoj Reformaciji, kod anabaptista i sličnih pokreta."¹⁰⁰

U ovoj je grani Reformacije adventna nada sjala punim sjajem. Biti spreman i budan za drugi Kristov advent postalo je eshatološki okvir unutar kojega su se očitovala velika misionarska revnost i nastojanja.

Endnote

- 1 *D. Martin Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe* (Weimar, 1883–). Kasnije označeno sa WA. WA 10/1, sv. 2, str. 93; sv. 41, str. 317; sv. 25, str. 52.
- 2 John Calvin, *Institutes of the Christian Religion* (Grand Rapids, 1957), knjiga III, IX, str. 5.
- 3 – , *Commentaries on the Epistle to Timothy, Titus, and Philemon* (Edinburgh, 1956), str. 263 (komentari na 2. Timoteju 4,8).
- 4 – , *Commentaries on the Catholic Epistles* (Edinburgh, 1855), str. 415 (komentari na 2. Petrovu 3,4).
- 5 – , *Institutes*, knjiga III, IX, str. 4.
- 6 Isto, knjiga III, IX, str. 3.
- 7 *D. Martin Luthers Werke, Tischreden* (Weimar, 1912-1921). Kasnije označeno sa WATR. WATR, sv. 2, str. 1291. 1297; WA sv. 53, str. 40.
- 8 John Calvin, *Commentaries on the Epistles of Paul the Apostle to the Philippians, Colossians, and Thesalonians* (Edinburgh, 1851), str. 324 (komentari na 2. Solunjanima 2,2).
- 9 Isto, str. 283. 285 (komentari na 1. Solunjanima 4,15; 5,1).
- 10 – , *Catholic Epistles*, str. 128 (komentari na 1. Petrovu 4,8).
- 11 – , *Commentaries on the Epistles of Paul the Apostle to the Corinthians* (Edinburgh, 1849), sv. II, str. 60 (komentari na 1. Korinćanima 15,22).
- 12 WA 10/1, sv. 2, str. 95.
- 13 Isto, str. 93-98.
- 14 WATR, sv. 5, str. 54-88.
- 15 WA, sv. 11, str. 380; 17/1, str. 389; str. 15-39.
- 16 Clavin, *Philippians, Colossians, and Thessalonians* , str. 286 (komentari na 1. Solunjanima 2,3); *Commentary Upon the Acts of Apostles* (Edinburgh, 1859), sv. II, str. 151 (komentari na Djela 18,31).
- 17 – , *Commentary on a Harmony of the Evangelists, Matthew, Mark, and Luke* (Edinburgh, 1846), sv. III, str. 147 (komentari na Matej 24,30).
- 18 Isto, str. 157 (komentari na Matej 24,27).
- 19 Martin Luther, *Three Treatises* (Philadelphia, 1943), str. 186.
- 20 WA, sv. 42, str. 634. 635; WATR, sv. 10, str. 553; WA, sv. 44, str. 346; sv. 5, str. 623. 624; WATR, sv. 5, str. 5512; sv. 51, str. 553.
- 21 WA, sv. 42, str. 320. 321. 228; sv. 25; str. 357. 358; WATR, sv. 10, str. 309. 442. 443.
- 22 WA 10/1, sv. 2, str. 93-95.
- 23 Isto, str. 95; sv. 15, str. 36-42; WATR, sv. 3, 12. 50.
- 24 Calvin, *Commentary on a Harmony of the Evangelists*, sv. III, str. 146; WA 10/1, sv. 2, str. 107.
- 25 WA, 10/1, sv. 2, str. 109.
- 26 Calvin, *Institutes*, knjiga III, XVI, str. 17.

- 27 WA, sv. 45, str. 325.
- 28 Citirao Paul Althaus u *The Theology of Martin Luther* (Philadelphia, 1966), str. 422.
- 29 Abba Hillel Silver, *A History of Messianic Spekulations in Israel, From the First Through the Seventeenth Centuries* (Boston, 1959).
- 30 Isto, str. 110-150.
- 31 Časni Beda, *Baedae Opera Historica*, prijevod J. E. King (London i New York, 1930); *The Explanation of the Apocalypse by Venerable Bede*, prijevod Edward Marshall (Oxford i London, 1978).
- 32 Thomas Aquinas, *Summa Theologia* (dio 3, "Dodatak", str. 77, članci 1 i 2), prijevod Fathers of the English Dominican Province (London, 1932), str. 142-144.
- 33 Čak ako Wycliffe nije bio autor kako to misli Lechler (vidi Gotthard Lechler, *John Wycliffe and His English Precursors* [London, 1844], str. 63), traktat besumnje odražava njegove poglede.
- 34 *The Praier and Complaynte of the Ploweman Unto Christe* (Antwerp, 1531).
- 35 *Lanterne of Light*, urednik Lilian v tM. Swinburn (London, 1917).
- 36 John Bale, *The Image of Both Churches u Selected Works of John Bale* (Cambridge, 1849).
- 37 Isto, str. 255-258.
- 38 John Foxe, *Eicasm i sev Meditations in Sacrem Apocalypsin* (London, 1587). (Kasnije označeno kao *Apoc.*).
- 39 Za studiju o John Foxeu vidi V. Norskov Olsen, *John Foxe and the Elizabethan Church* (Berkeley, Kalifornija, Los Angeles i London, 1973).
- 40 WA, sv. 8, str. 475. 476.
- 41 John Sleidan, *A Briefe Chronicle of the Foure Principall Empyres*, prijevod Stephan Wythes (London, 1563), sign. 104v.
- 42 Bale, *The Image of Both Churches*, str. 463. 464.
- 43 Bullingerove propovijedi su prevedene na engleski; vidi Henry Bullinger, *A Hundred Sermons Upon the Apocalyptic of Jesu Christe* (nepoznato, 1561). U svojim propovijedima Bullinger upotrebljava izraze slične Jewelovim i drugim tumačima. Vidi, na primjer, str. 24 i 699.
- 44 John Jewel, *Works* (Cambridge, 1847), sv. II, str. 813-946.
- 45 Isto, str. 873. 871. 870.
- 46 William Haller, "John Foxe and the Puritan Revolution" u *The Seventeenth Century: Studies in History of English Thought and Literature from Bacon to Pope*, urednik Richard F. Jones (Stanford, 1951), str. 209).
- 47 John Bradford, *Sermons* (Cambridge, 1848), str. 13.
- 48 Isto, str. 185-187; Bradford, *Letters* (Cambridge, 1853), str. 359-362.
- 49 Thomas Becon, *Prayers* (Cambridge, 1844), str. 11. 206.
- 50 Isto, str. 405. 505. 511. 517. 519; Becon, *Catechism* (Cambridge, 1844), str. 152. 409.
- 51 Becon, *Prayers*, str. 624; vidi i str. 286.
- 52 Edwin Sandys, *Sermons* (Cambridge, 1842), str. 217. 218.
- 53 Isto, str. 415. 349.
- 54 Isto, str. 364; vidi str. 364-369. 387. 388.
- 55 John Foxe, *A Sermon of Christ Crucified* (London, 1831), str. 93.
- 56 - , *The Ecclesiasticall History* (London, 1570), sv. I, str. 139.
- 57 Isto, str. 290.
- 58 - , *The Acts and Monuments*, urednik Josiah Pratt (London, 1853-1870), sv. I, str. 290.
- 59 *Apoc.*, str. 147.
- 60 Isto, str. 123.
- 61 Isto, str. 195.
- 62 Otkrivenje 16,17-21.
- 63 *Apoc.*, str. 387.
- 64 John Foxe, "A Declaration Concerning the Utilitie and Profite of Thys History", predgovor u John Foxe, *Acts and Monuments* (London, 1563).
- 65 - , "To the True and Faithfull Congregation of Christes Vniuersall Church", predgovor u John Foxe, *The Ecclesiasticall History* (London, 1570).
- 66 *Apoc.*, str. 149-177.
- 67 John Napier, *A Plaine Discovery of the Whole Revelation of Saint John* (Edinburgh, 1593), str. 62.
- 68 Isto, str. 62-74. 232-235.

- 69 Isto, str. 237. 238.
70 Isto, str. 1.
71 Isto, str. 64.
72 Isto, str. 68.
73 Isto, str. 234.
74 Isto, str. 161. 162.
75 Isto, str. 9. 12. 15. 16. 21. 22. 179.
76 Isto, str. 236-240.
77 Isto, str. 240.
78 Joseph Frederick Scott, "John Napier", *Encyclopaedia Britannica* (Chicago, 1964), sv. 16, str. 77.
79 Thomas Brightman, *A Revelation of the Revelation* (Amsterdam, 1615), str. 840.
80 Isto.
81 Isto, str. 841.
82 Isto, str. 840.
83 Isto, sig. B₂v.
84 Isto, sig. B₃r.
85 Isto, str. 851.
86 Isto, str. 842.
87 Isto, str. 878.
88 Isto, str. 139.
89 Philip Schaff, *History of the Christian Church* (Grand Rapids, 1953-1959), sv. VIII, str. 732-757.
90 George Hunston Williams, *The Radical Reformation* (London, 1962), str. 778.
91 Isto, str. 848.
92 Isto, str. 368. 369.
93 Cornelius Krahn, *Dutch Anabaptism: Origin, Spread, and Thought, 1450-1600* (Haag, 1968), str. 147.
94 WA, sv. 41, str. 121; Calvin, *Institutes*, knjiga III, XXV, str. 5; "The Augsburg Confession", 1530. Dio I, članak VII, objavljen u *The Creeds of Christendom* (New York, 1919), sv. III, str. 18.
95 Vidi Robert Friedmann, *The Theology of Anabaptism* (Scottsdale, Pa., 1973), str. 101-115.
96 *The Complete Writings of Menno Simons* (Scottsdale, Pa., 1959).
97 Isto, str. 47.
98 Isto, str. 199.
99 John C. Wenger, "Chiliasm", *Mennonite Encyclopedia* (Scottsdale, Pa., 1955), sv. I, str. 557.
100 Friedman, *Theology of Anabaptism*, str. 102.

SUMMARY

The Christian Hope in the Reformation of the Sixteenth Century

The Reformation of the sixteenth century took place, theologically and religiously, in the charged atmosphere of the latter days. The Protestant Reformers acknowledged in the events of the time—whether religious, political, or social in nature—the signs of the imminence of the second advent of Christ. In an intense eschatological consciousness they saw in the historical process of the time the convulsion signifying the great day of judgment, the end of the world, and the beginning of the consummation of all things. It is more and more realized how widely eschatological preconception pervaded European intellectual and religious life in the sixteenth century, and how much people considered their own age an apocalyptic era.

Key words: *Christian-Hope; Advent-Hope; Protestant-Reformation; Eschatology*

Izvornik: V. Norskov Olsen. "The Christian Hope in the Reformation of the Sixteenth Century." U *Advent Hope in Scripture and History*, Edited by V. Norskov Olsen, Washinhton, D.C.: Review and Herald Publishing Association, 1987. (pp. 115-131)

Prijevod: *Hinko Pleško*

